

Інституційні аспекти розвитку українських підприємств

Суспільно-економічні процеси, що спостерігаються в Україні, є видимим наслідком змін, в основі яких – заміна одних інституцій та інститутів іншими. У цьому контексті розвиток промислового виробництва в країні є процесом взаємопов'язаним і взаємообумовленим: з одного боку, зміни інституційної структури виробництва зумовлюють відповідні зміни в інституційному середовищі; з іншого боку, інституційне середовище справляє суттєвий вплив на розвиток промислового виробництва. У сучасній вітчизняній економічній науці дуже мало спеціальних досліджень, присвячених вивченню означеного взаємозв'язку. Відтак, необхідність окреслити хоча б у найзагальнішому плані взаємозалежність між існуючими інституційними змінами та розвитком вітчизняних підприємств є очевидною.

Зміна інституційної структури виробництва – це безперервний процес, що у часі різниться і за своїми масштабами, і за інтенсивністю. Першооснова цих змін закладається в площині стратегії розвитку суб'єкта господарювання та її реалізації. А отже, як слушно зазначає Д. Норт, рушієм зміни є “індивідуальний підприємець, що реагує на стимули, закладені в інституційну основу”.

Відстежуючи вплив інституційних змін на формування стратегій вітчизняних підприємств, доводиться констатувати наявність характерних тенденцій, що спостерігаються у цьому процесі. Одна з них тісно пов'язана з інституційною структурою виробництва і виявляється у загальних підходах до стратегічного управління підприємством. За характерними особливостями цього процесу можна виділити два основні його типи.

Перший тип цього менеджменту притаманний більшою мірою підприємствам, які працюють на ринках, що динамічно розвиваються; другий тип – підприємствам базових галузей економіки. Для перших характерними є значні обсяги залучених іноземних інвестицій, а, відповідно, і перехід на цілковито нову модель сучасного управління: перетворення промислових підприємств на торгові структури; підвищення якості і розширення асортименту продукції; модернізація виробництва. Навіть організаційна структура таких підприємств націлена, в першу чергу, на споживчий ринок.

Специфічні принципи управління, що характерні для підприємств базових галузей і, які й дозволили виокремити їх у другу групу, зумовлені домінуванням вітчизняного власника,

діяльністю у неконкурентних умовах, певною часткою державної власності. Початково на цих підприємствах, на відміну від підприємств з першим типом управління, стратегія обиралась цілком інша. Її кінцеву мету керівництво вбачало в утриманні контролю над підприємствами, оскільки вони є джерелом “викачування” засобів. Саме через це в основу управління були закладені системи жорсткого бюджетування і управління фінансовими потоками. У середовищі цих підприємств поширилась практика управління ними через управлінські структури, такі як холдинги, фінансово-промислові групи, концерни. До того ж, керівництво цього типу підприємств вважає, що різноманітні зовнішні катаклізми не дають можливості спокійно займатись удосконаленням управління підприємствами, як цього вимагає ринок.

Для обох типів управління характерні й спільні риси, які фактично є реакцією на інституційні зміни та їх адекватне відображення у стратегічному управлінні підприємством. Це, зокрема, виявляється у виборі конкурентних стратегій. Так, періодична мінливість та неузгодженість між собою правових актів, що формують правове поле суб’єктів господарювання в Україні, високий рівень ризику, в тому числі і політичного, а також високий рівень оподаткування підприємницької діяльності, зумовили щонайменше три тенденції у виборі стратегій. Перша передбачає “тінізацію” відносин з державою, що виявляється у приховуванні реальних обсягів виробництва і прибутків, перекачуванні капіталів у “тінь”, значна частина яких осідає в офшорних компаніях. Друга тенденція виявляється у збереженні витратності виробництва, що закладена у діючу систему як організації виробництва, так і реалізації товарів. Так, за підсумками 2011 р. операційні витрати на одиницю виробленої продукції у промисловості України склали 95,0 коп./грн. Протягом останніх двох десятиріч практично не зазнала значних змін й сама структура виробничих витрат. У структурі собівартості продукції значною залишається частка матеріальних витрат. Продуценти, самостійно формуючи витратну та прибуткову компоненту виробництва, штучно завищують у ціні її витратну частину з метою зниження суми прибуткового податку. Незмінною впродовж багатьох років залишається тенденція до зниження у собівартості продукції частки витрат на оплату праці, що фактично означає зниження купівельної спроможності населення. Високий рівень оподаткування заробітної плати, значне зниження її мінімального рівня стимулює приватних підприємців, керівників підприємств до зниження діючих ставок заробітної плати. Решта ж виплачується за рахунок прихованих джерел: виручки від реалізації неврахованої продукції, продукцією підприємства чи іншими цінностями тощо. І як наслідок – керівництво підприємств в основному нехтує вибором стратегії щодо формування соціального типу колективу.

Недосконалість інституційного середовища в Україні виявляється й у відсутності паритетних умов розвитку для суб'єктів економічних відносин через систему податкових пільг, субсидування, пільгового кредитування тощо. А відтак, можна говорити, що стратегія ринкової конкуренції підприємств досить часто реалізується у неконкурентний спосіб.

Логічним інституційним завершенням вказаних процесів є збереження незбалансованості галузевої структури. Як наслідок – в Україні штучно створено дефіцит практично у всіх сферах економіки при одночасному запровадженні механізмів персонального задоволення дефіцитності. На тлі значного поширення цих процесів цілком об'єктивною є картина тіньової експансії в національну економіку, яка до того ж поширюється на всі сфери і види діяльності. Тобто владні інституції не зацікавлені ні у розвитку конкурентного середовища, ні у подоланні незбалансованості та дефіцитності економіки, оскільки на цьому базується її стійкість і життєздатність.

Вихід вітчизняних підприємств на міжнародні ринки зумовив низку позитивних тенденцій у стратегіях їх технологічного розвитку, що нерідко супроводжується залученням у ці процеси іноземних інвестицій. У першу чергу це стосується вкладення інвестицій у модернізацію виробництва, його технічне переозброєння, впровадження нових технологій з метою забезпечення високої якості продукції.

Технологічна розвиток нерозривно пов'язаний із стратегією якості продукції. У сучасних умовах говорити про міжнародний престиж підприємства на основі якості його продукції уже недостатньо. Йдеться про систему управління якістю на підприємствах. Показово, що на сьогодні в Україні ряд підприємств реалізували свої стратегії, які були орієнтовані саме у цьому напрямку.

Із цього далеко неповного аналізу впливу інституційних змін на вибір і напрями розвитку вітчизняних підприємств стають очевидними як негативні, так і позитивні зрушення. Незбалансованість останніх дає підстави стверджувати, що ті інституційні трансформації, що спостерігаються сьогодні в Україні, за своїм характером ще досить далекі від демократичних, а за своїм змістом не відповідають ринковим. Як наслідок – зародження половинчастої, не зовсім ринкової філософії управління підприємством; певна роздвоєність між ринком і державними інституціями у баченні, підходах і вирішенні поточних та стратегічних питань розвитку підприємства. А отже – на часі кардинальна зміна інституційних парадигм, зорієнтованих на паритетний розвиток суб'єктів господарювання, в основі яких пріоритет морально-етичних цінностей. У цьому руслі й вбачається подальша перспектива досліджень розвитку вітчизняних підприємств.